

כידוע ששנאת היהודים והיהדות הינה תופעה עתיקת יומין. אמנם אף שללא ספק היא סוג של הקסנופוביה הרגילה, אבל סוג מאד ייחודי. סוג שרוחב ותנאי הפצתו חרגו הרחק משנאת זרים הרגילה. ויש לעיין במה נעוצים השורשים שלה. אין לבאר שהיא שנאה על טבעית דומה לחוקי הבריאה¹, כי לכאורה אפשר להביא לה סיבות ברורות. ולכאורה היהדות הייתה הדת המונותאיסטית היחידה בעת העתיקה ומשום זה כלל לא הכירה בכוחם של האלילים של העמים האחרים, וממילא לא הכירה בלגיטימיות של עובדיהם והסתכלה עליהם כעל כופרים מורדי המלך או על פנים כעל תועים ותינוקות שנשבו². בדת פוליתאיסטית אין בעיה להכיר שיש אלילים נוספים פרט לאלו שנהוג לעבדם אצל העם שהאדם נמנה עם בניו. אצל כל אליל יש כוח מוגבל משלו והוא שולט על כוחות טבע מסוימים ונבצר ממנו לשלוט בכוחות האחרים. וכן שהוא בעל כוח במקום מסוים, אך במקום אחר שולט אל אחר. ובגלל זה עובד אלילים מוכן לסגוד בתנאים מסוימים לאליל של עם אחר. כך למשל בלק האמין שאפשר לנסות לשחד את א-להי ישראל על ידי קרבנות של בלעם. ואף על פי שללא ספק לא היה ממאמיני הייחוד³.

וכמו שהארמים הכירו בכוח של א-להי ישראל אך הגבילו את כוחו למקום מסוים. מלכים א כ:כג: וַעֲבָדִי מֶלֶךְ אֲרָם אֲמָרוּ אֵלָיו אֱלֹהֵי הָרִים אֱלֹהֵיהֶם עַל כֵּן חֲזָקוּ מִמֶּנּוּ וְאוֹלָם נִלְחָם אִתָּם בְּמִישׁוֹר אִם לֹא נִחְזַק מֵהֶם:

וכך גם הכותים, כשהגיעו לא"י והאריות התחילו להרוג בהם, הם חשבו שזה קורה בגלל שהם אינם יודעים איך לעבוד את א-לוהי הארץ הזאת, שהוא השולט במקום הזה. ובגלל זה הם התחילו לעבוד גם לה', אף שכלל לא זנחו את עבודת אלילים של ארצות מוצאם⁴.
וכך גם טיטוס הכיר שיש כוח גם לא-להי ישראל, אך הוא מוגבל רק למים. גיטין נו::

1 ואל תביא ראיה נגדי ממאמר חז"ל בספרי במדבר פס"ט:

וישקוהו (שם / בראשית / לג ד) נקוד עליו שלא נשקו בכל לבו ר"ש בן יוחי אומר הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו

שכל כוונת המאמר שיש לנו מידע שעשיו דהיינו בן אדם מסוים שונא את האח שלו – יעקב. ואין פה כלל דיון על עם ישראל וגוים. אף שמסתבר להגיד שהוא הדין לצאצאי עשיו שבכמה מקומות חז"ל הסתכלו על יחסי עשיו-יעקב כאב טיפוס של יחסי אומות העולם-ישראל. בבחינת מעשה אבות סימן לבנים. בכל מקרה המילה "הלכה" אינה אמורה להתפרש במובן של חוק מטפיזי עם טעם נסתר. אלא רק כמסורת שיש בידינו.

וכן אל תביא את המאמר של חז"ל במסכת שבת פט::

מאי הר סיני - הר שירדה שנאה לאומות העולם עליו.

שמוכח מהקשר שהכוונה שהקב"ה שונא את אומות העולם על זה שהם לא קיבלו את התורה. וכך ביאר רש"י בד"ה **שנאה לאומות העולם** - שלא קבלו בו תורה. על כל פנים המאמר היה היה מתאים ביותר לשיטתנו על מקור האנטישמיות לפי פירושו הנפוץ בהמון של המאמר הזה – שירדה שנאת ישראל לאומות העולם. אבל האמת חשובה מהכול על כן אין אני מביא בהמשך את המימרא הזאת.

2 ואף אם נסבור כמו חלק מהראשונים שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגוי. וודאי שאין סתם עובד עבודה זרה עובד אותה בשיתוף. ויש לעיין לפי זה למה אנחנו לא מוצאים במקרא קטרוג נגד אומות בתור עובדי ע"ז.

אמנם יש באמת ראיות שגוים בזמן המקרא הכירו בכוחו של ה'. מלאכי א:יא:

כִּי מִמְזִרָח שָׁמֶשׁ וְעַד מִבּוֹאֵי גְדוֹל שָׁמַיִם בְּגוֹיִם וּבְכָל מְקוֹם מְקַטֵּר מִגֵּשׁ לְשָׁמַיִם וּמִנְחָה טְהוֹרָה כִּי גְדוֹל שָׁמַיִם בְּגוֹיִם אָמַר ה' צ-בָאוֹת:

עיין שם בביאור בביאור הראשון של רש"י ברד"ק ובמפרשים אחרים. רש"י מלאכי א:יא:

גדול שמי בגוים - אמרו רבותינו דקרו ל' א-להא דאלהיא אפילו מי שיש לו עכו"ם יודע (שיש א-לוה) שהוא על כולם

3 ועיין בביאור שד"ל על התורה (במדבר כב:ב) שמבאר את מעשה בלעם ומשווה את ההתנהגות שלו עם מנהג הרומאים שהיו מקריבים קורבנות לאלים של עיר שצרו עליה כדי שהם לא יתערבו לטובתם. אמנם לדעתנו כלל לא מוכח שאף בלעם עצמו היה עובד ע"ז.

4 מלכים ב יז:כד-לד.

אמר: כמדומה אני שא-להיהם של אלו אין גבורתו אלא במים, בא פרעה טבעו במים, בא סיסרא טבעו במים, אף הוא עומד עלי לטובעני במים, אם גבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה!

ומפני זה פרעה עמד בסירובו לשלח את עם ישראל אפילו אחרי הרבה מכות. אמנם בהתחלה, לפני המופתים הראשונים הוא כפר גם בעצם מהותו הא-להית של ה', וחשב שהמופתים הראשונים הינם כשפים שאף החרטומים יכלו לעשותם. אבל אחרי זה הוא הודה שלא יש כוח אבל לא כוח שחורג מכוחות של האלים האחרים. הוא חשב שאף שלא-להי ישראל היה כמה פעמים כוח לגרום למכות כאלה או אחרות, אבל זה לא אומר שהוא יוכל לעשות כך גם ביום אחר או שיש לו שלטון גם על הכוחות האחרים. למשל: אחרי שא-לוהי ישראל השמיד והטיל לים את הארבה שהוא שילח לפני זה במצרים, אולי הוא לא יוכל להכות מצרים במכות אחרות, כי הלא הארבה כבר מת, ומי אמר שהוא שולט גם על הכוחות הנוספים פרט לארבה. וכן הוא חשב על שאר המכות. ואולי פעם הבאה לא יעמוד לו כוחו ואלוהי מצרים יגברו על א-להי ישראל ויוכלו להגן מפניו. כי הלא הוא רק עוד אחד מאלים רבים, שבמקרה גברה ידו במקום מסוים ובזמן מסוים ואצל כל עם או קבוצה באנושות יש אל שקשור אליהם באופן מיוחד, נעבד על ידם ועוזר להם. וכך אלילי מצרים יוכלו להציל את מצרים. ומשום זה היה צורך במכות רבות ומגוונות כדי להראות שה' איננו עוד אליל – אלא הוא השולט היחיד של כל העולם, ואין עוד מלבדו.

ולא רק שהמאמין בע"ז אינו שולל את הימצאותם של אלילים אחרים מלבד לאלו שנהוג לעבדם במקומו. אלא הוא אף יכול לזהות את האלילים של העמים האחרים עם אלילים של עמו, דרך משל לזהות את אלת האהבה הנעבדת על ידי עמו עם זו הנעבדת ע"י העם השכן. וכך כידוע באמת עשו הרבה פעמים עובדי ע"ז בעת העתיקה. אצל עמים אחרים לא הייתה בעיה לזהות אלילים של העמים השכנים עם אלילים שלהם הם, וזה סיבה נוספת לכך שלא הייתה להם שום בעיה לעבוד בהזדמנות גם את האלילים של העמים השכנים. או שלפחות גם אם לא זיהו אותם עם אליליהם, אז על כל פנים לא שללו את קיומם. וזה נתן לגיטימיות מסוימת גם לעובדיהם. אבל היהודים אפילו תחת פחד של מוות לא היו מוכנים לסגוד לאלילים. והיהדות בתור דת מונותאיסטית לא הכירה כלל באלילים האחרים. בהכרח מי שמאמין בדת מונותאיסטית הוא אוטומטי יסתכל על עובדי אלילים אחרים כעל כופרים מורדי המלך, או על כל פנים כעל תועים ותינוקות שנשבו. ואם לא – אין זו דת מונותאיסטית.

עד כדי כך היהדות לא נותנת לגיטימיות לעובדי ע"ז שאסור ליהודיה ליילד את נכריה או להניק את בנה משום שמיילדת ומגדלת בן לעבודה זרה⁵. וכנראה שזה הסיבה לזה שלא מעלים גוי מן הבור שהוא נפל לתוכו – שע"י כך האדם מרבה ע"ז בעולם⁶.

וחוץ מזה יש הרבה דינים שכל כוונתם היא להבדיל בין היהודים לגויים כדי שהם לא יגררו אותם אחרי ע"ז. ומהסיבה הזאת התורה ציוותה להכרית את תושבי כנען שהם היו מקולקלים במיוחד. ובני ישראל היו אמורים לגור במקום מושבם. שמות פכ"ג, לא-לג:

וְשִׁיתִי אֶת גְּבֻלְךָ מִיַּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים וּמִמֶּדְבָּר עַד הַנֶּהָר כִּי אֶתֵּן בְּיָדְכֶם אֶת יִשְׂרָאֵל וְגִרְשְׁתֶּמוּ מִפְּנֵיךָ: לֹא תִכְרֹת לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם בְּרִית: לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ פֶּן יִחְטְאוּ אֶתְּךָ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם כִּי יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ:

וכן עיין ציטוט מספר דברים בהערה הבאה. זה גם אחד מהנושאים המרכזיים של ספר שופטים – שהימנעות של בני ישראל מהשמדת עמי הכנען הביאה לעזיבת ה'.

התורה אסרה נישואי תערובת מן הטעם שהם מביאים לעזיבת ה' ולעבודה זרה⁷. ועם ישראל הוא

5 משנה בהתחלה של פ"ב של מסכת עבודה זרה(כו.):

בת ישראל לא תילד את עובדת כוכבים מפני שמילדת בן לע"ז אבל עובדת כוכבים מילדת בת ישראל בת ישראל לא תניק בנה של עובדת כוכבי' אבל עובדת כוכבי' מניקה בנה של ישראלית ברשותה:

6 ע"ז כו. המקור הוא לדין ולא לטעם.

7 דברים ז:א-ו:

כִּי יִבְיֹאֵךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גּוֹיִם רַבִּים מִפְּנֵיךָ הַחֲתִי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרָזִי וְהַחִיטִי וְהַיְבוּסִי שְׂבָעָה גּוֹיִם רַבִּים וְעַצוּמִים מְאֹד: וְנִתְּנָם ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהִכִּיתָם הַחֲרָם תַּחֲרִים אֹתָם לֹא תִכְרֹת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תִתְּנָם: וְלֹא תִתְּחַתֵּן בָּם בְּתֵן לֹא תִתְּנוּ וּבְתוֹ לֹא תִקַּח לְבָנָךְ: כִּי יָסִיר אֶת בְּנֶךָ מֵאֲחֵרֵי וְעָבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְחָרָה אַף ה' בָּכֶם וְהִשְׁמִידְךָ מִהָר: כִּי אִם פֶּה תַעֲשֹׂו לָהֶם מִזְבְּחֹתֵיהֶם תַּחֲצוּ וּמִצִּבְתָּם תִּשְׁכְּרוּ וְאֲשִׁירֵיהֶם תַּגְדִּיעוּן וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׂרֹפוּן בָּאֵשׁ: כִּי עַם קָדוֹשׁ אָתָּה לַה' אֱלֹהֶיךָ בְּךָ בְּחָר ה' אֱלֹהֶיךָ לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סֻגְלָה מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה:

ועיין גם עזרא ט:א-ב:

עם המקודש לה' והוא צריך לעבוד רק לו ולכן הוא צריך להתבדל מן הגוים. וכן אין זה ראוי לזרע הקודש להתחתן עם עובדי ע"ז הטמאים. על הטעם האחרון עיין בעיקר במובאה מספר עזרא בהערה הקודמת.

וכן חז"ל גזרו דברים כדי שהיהודים לא יבואו לידי חתנות עם הגוים. גזרו שלא ישתו שכר יחד עם גוים משום חתנות⁸ וגזרו על הפת שלהם מאותה סיבה⁹ וכן לחלק מהשיטות זו הסיבה של איסור שמנם (שהתבטל)¹⁰ ואחת מסיבות של איסור של סתם יינם¹¹. ועיין סיכום של הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות¹².

וכן חז"ל תקנו שאי אפשר לערב עם הגוי והוא לא יוכל לבטל רשות משום "גזירה שמא ילמד ממעשיו" (עירובין סב.).

ואין ספק שההתבדלות של היהודים יצרה וליבתה שנאת האומות אליהם. וכבר עמדו על כך חז"ל. איכה רבה (בובר) פ"א פכ"א:

כי אתה עשית. א"ר לוי משל למטרונא שאמר לה [המלך] אל תשאלי כלום לשכינותיך, ואל תשאלי מהם כלום, פעם אחת כעס עליה המלך טרדה חוץ לפלטין, חזרה על כל שכינותיה ולא קבלה, [והחזרה לפלטין, אמר לה המלך הא אקישת אפך], אמרה לו אתה הוא שעשית שאמרת אל תשאלי לשכינותיך ואל תשאלי מהם כלום, אילו הווינא משאלה להון, ושאלה מנייהו, הוה חד מנהון חמי יתי בגו ביתיה ולא הוה מקבלה יתי, כך בשעה ששילחו אוה"ע בכל מקום שברחו בו סיגרום, במזרח במערב בצפון ובדרום, במזרח כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק (עמוס א ג), במערב כה אמר ה' על שלשה פשעי עזה (שם שם /עמוס א' ו), בצפון כה אמר ה' על שלשה פשעי צור (שם שם /עמוס א' ט), בדרום כה אמר ה' על שלשה פשעי אדום (שם שם /עמוס א' יא). אמר הקדוש ברוך הוא לישראל אקישתון אפיכון, אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא ולא אתה עשית שאמרת לנו לא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך (דברים ז ג), אילו הווינן מנסבין בנתין לבניהון, או נסבין מבנתהון לבנין, הוין מנהון מחמי ברתא או חד מינן מחמי ברתן גביה, ולא הוה מקביל ליה, הוי כי אתה עשית.

ובפרט יש לציין את שנאת ישראל של הדתות המונותאיסטיות האחרות (מונותאיסטיות בצורה כזאת או אחרת) ובעיקר זו של הנצרות. בתור דת מונותאיסטית אחרת הדת הנוצרית לא הייתה יכולה להסתכל על הדת היהודית המתחרה בשוויון נפש. ובנוסף בתור "ישראל שברוח" היא רצתה לרשת את המקום של "ישראל שבבשר" שאיבד בעיניה את ייעודו אחרי שסירב לקבל את אותו האיש. ובאמת רואים שהשנאה (בין של נוצרים, בין של עובדי אלילים) הייתה על רקע דתי מזה שכל הזמן הציגו היהודים להמיר דתם ולהשתלב בחברה הכללית (אף שזה לא אומר שההמון היה מפסיק להסתכל על "נוצרים חדשים" עם דעות קדומות). למשל פסדר"כ פיסקא יט:

...כך לפי שבעולם הזה אומות העולם מונים לישר' ואומרין להם עד מתי אתם מומתים על אלהיכם ונותנין נפשותיכם עליו ונהרגים עליו, כמה צער הוא מביא עליכם כמה בוזים הוא מביא עליכם כמה ייסורים הוא מביא עליכם, בואו לכם אצלינו ועושין אנו אתכם דוכסין ואפרכין ואיסטרטיליטים...

וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמר לא נבדלו העם ישראל והפגנים והלויים מעמי הארצות פתועבתיהם לפנעני החתי הפרזי היבוסי העמני המאבי המצרי והאמרי: פי נשאו מפנתיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקדש בעמי הארצות ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה:

ועיין גם מלכים א יא:א-ח וכא:כה-כו.

8 כך היא דעת רבי יצחק, רב פפא ורב אחאי בע"ז לא: אמנם רב נחמן ורב סוברים שם שאיסור שכר גוים הוא משום גילוי אך כל הפוסקים פסקו כדעה הראשונה.

9 ע"ז לה:.

10 כך היא דעת רב שם, אך שמואל מביא שהטעם הוא משום שהגוים משתמשים בכלים שאינם כשרים.

11 ע"ז לו:.

וגניבא משמיה דרב אמר: כולן משום עבודת כוכבים גזרו בהן, דכי אתא רב אחא בר אדא א"ר יצחק: גזרו על פיתן משום שמנן; מאי אולמיה דשמנן מפת? אלא, על פיתן ושמנן משום יינן, ועל יינן משום בנותיהן, ועל בנותיהן משום דבר אחר, ועל דבר אחר משום ד"א.

12 רמב"ם הלכות מאכלות אסורות יז:ט:

ויש שם דברים אחרים אסרו אותן חכמים ואף על פי שאין לאיסורן עיקר מן התורה גזרו עליהן כדי להתרחק מן העכו"ם עד שלא יתערבו בהן ישראל ויבאו לידי חתנות, ואלו הן: אסרו לשתות עמהן ואפילו במקום שאין לחוש ליינן נסך, ואסרו לאכול פיתן או בישוליהן ואפילו במקום שאין לחוש לגיעוליהן.

ר' עקיבא אומר אדבר בנאותיו ובשבחיו של מי שאמר והיה העולם בפני כל אומות העולם שהרי אומות העולם שואלין את ישראל לומר מה דורך מדוד שככה השבעתנו (שה"ש = שיר השירים = ה ט) שכך אתם מתים עליו וכך / וכך / אתם נהרגין עליו שנ' על כן עלמות אהבוך (שם / שיר השירים / א ג) אהבוך עד מות וכתוב כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מד כג) הרי אתם נאים הרי אתם גבורים כואו והתערכו עמנו וישראל אומרים להם לאומות העולם מכירין אתם אותו נאמר לכם מקצת שבחו דודי צח ואדום דגול מרבבה (שה"ש = שיר השירים = ה י) כיון ששומעין שכך שבחו אומרים לישראל נלכה עמכם שנ' אנה הולך דורך היפה בנשים אנה פנה דורך ונבקשנו עמך וישראל אומרים להם אין לכם חלק בו אלא דודי לי ואני לו וגו' (שם / שיר השירים / ב טז) אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (שם / שיר השירים / ו ג),

וכן טענת המן נגד היהודים הייתה "ודתיהם" ¹³ שונות מכל עם ואת דתי המלך אינם עושים". שהבעיה הייתה שחוקים הדתיים של היהודים שונים מהחוקים של שאר העמים. אסתר ג, ח:
 וַיֹּאמֶר הֵמָּן לְמֶלֶךְ אֲחֶשְׁתִּירֶשׁ יֵשְׁנוּ עִם אֶחָד מִפָּדָר וּמִפָּדָר בֵּין הָעַמִּים בְּכָל מְדִינֹת מְלָכוֹתָ וְדִתֵּיהֶם שְׁנוֹת מִכָּל עַם וְאֵת דְּתֵי הַמֶּלֶךְ אֵינָם עֹשִׂים וְלְמֶלֶךְ אֵין שְׁוָה לְהַנִּיחָם:

כמובן, שזה הסיבה רק להתחלה של שנאת ישראל. אבל אחרי שהשנאה נוצרה – היא תמשיך גם אחרי שהסיבה הראשונה תתבטל כי האנשים ימשיכו להסתכל על היהודים כעל גוף זר בתוך אומות אחרות גם אם הללו יפסיקו את התבדלותם. ויכולים אף להגביר אותה בגלל קירבה חדשה שנוצרה. ואחרי שהשנאה התחילה – קשה עד בלתי אפשרי לעצור אותה. ואז יתחלפו רק תואנות השנאה, אבל היא עצמה תמשיך להתקיים אף שתלבש ותפשוט צורה. אין זה מענינו לתאר את הסיבות המשניות לשנאת ישראל בתקופות שונות. למשל התחרות הכלכלית והתרבותית של יהודים באומות הסובבות באירופה אחרי האמנציפציה. העיקר זה להבין את הסיבה הראשונה והעיקרית. וכן את העקרון שקבוצה מוגדרת שהיא מטרה לאנטיפתיה מצד הרוב תתמיד במצב הזה גם אם הסיבה הראשונה כבר התבטלה. וגם כשהסיבה הראשונה עדיין קיימת הדמיון יצור עוד הרבה מיתוסים ודעות קדומות כוזבות ביחס לאובייקט השנאה. אבל המקור של שנאת ישראל הוא בקנאותם הדתית (אולי עדיף לקרוא לזה נאמנות עקבית ובלתי מתפשרת) ואי-מוכנות להכיר בדתות האחרות. כי בזמן שדת מונותאיסטית מכירה באלוהים של הדתות האחרות היא מפסיקה להיות דת מונותאיסטית.

כמובן ששנאת ישראל לא הייתה קיימת עד שהיהודים לא התחילו לגור בין האומות האחרות. כי שנאה בין תושבי מדינות השכנות אף שיכולה ויכולה להתפתח, אך היא לא תבוא לידי ביטוי פרט לזמן מלחמה. דהיינו בזמן גלות בבל ¹⁴ שאז אנו מוצאים לראשונה ביטוי "צורר היהודים" ביחס להמן. כי רק כשהעם נמצא בין עמים האחרים באמת באה לידי ביטוי שונותו מהאומות האחרות. וכשהוא נמצא בממלכה נפרדת – השוני התרבותי מובלט הרבה פחות לעומת המאבק המדיני הרגיל. אחרי זה השנאה נמשכה בזמן שיבת ציון כשהאומות מתגוררות בא"י ניסו למנוע בנין מחודש של ירושלים בידי היהודים ¹⁵. כשהם בהתחלה היו מתבוללים בצורה כזאת או אחרות באומות הסובבות ואחרי זה החליטו לפרוש ¹⁶. ואחרי זה – במאבק של האכלוסיה ההלניסטית ביהודים בזמן ממלכת החשמונאים ויורשיהם. ומאז – עד ימינו אנו בצורה כזאת או אחרת. דהיינו שיש שתי סיבות ראשוניות של שנאת ישראל – כפירת היהודים באלוהי אומות הסובבות והתבדלותם מהם כדי לא להמשך אחרי ע"ז שלהם. שלמעשה זה שתי סיבות שמגיעות משורש

13 ואף שבמקרא המלה פרסית "דת" משמעותה "חוק" ולא דווקא דתי. אבל ודאי כשמדברים על היהודים מדברים על חוקי הדת.

14 בזמן שההייה במצרים היהודים עדיין היו לפני מתן תורה ולכן הדת שלהם הייתה פחות בולטת. וכן בזמן ההתנחלות בארץ בזמן השופטים וזמן המלכים, כל המאבקים של עם ישראל נשאו אופי של לוחמה רגילה של כובשים בנכבשים ושל ממלכה אחת בממלכות השכנות.

15 ובפרט שהיהודים לא היה מוכנים שאף מי עובד ה' בשיתוף ואינו מוכן לעשות גיור כהלכה יבנה את ביהמ"ק. עזרא ד, א-ג:

וַיִּשְׁמְעוּ צָרִי יְהוּדָה וּבְנֵימֶן כִּי בָנִי הַגּוֹלָה בּוֹנִים הֵיכָל לַה' אֶל-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּגְשׁוּ אֶל זִרְבָּבֶל וְאֶל רְאִשֵׁי הָאֲבוֹת וַיֹּאמְרוּ לָהֶם נִבְנָה עִמָּכֶם כִּי כָכֶם נִדְרֹשׁ לֹא-לֵהֵיכֶם וְלֹא (כתיב: ולא) אֲנַחְנוּ זִבְחִים מִיָּמֵי אֶסֶר חֹדֶן מֶלֶךְ אֲשׁוּר הַמַּעֲלָה אֲתָנוּ פֹּה: וַיֹּאמְרוּ לָהֶם זִרְבָּבֶל וַיִּשׁוּעַ וּשְׂאֵר רְאִשֵׁי הָאֲבוֹת לִיִּשְׂרָאֵל לֹא לָכֶם וְלָנוּ לִבְנוֹת בֵּית ל-אלהינו כִּי אֲנַחְנוּ יַחַד נִבְנָה לַה' אֶל-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר צִוָּנוּ הַמֶּלֶךְ כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרֶס:

16 כשילחו את הנשים הנוכריות. עיין פרק ט של ספר עזרא.

אחד. דהיינו רצון העם היהודי להיות מונותאיסטי באמת. עכשיו ברצוני לעבור לנושא של עמלק. יש לשאול לסיבת הדבר שעמלק התייחד מהאומות האחרות בכך שרק ביחס לגביו יש מצווה למחות את זכרו¹⁷. והנה התורה כותבת עליו שהוא "לא ירא א-להים"¹⁸ דהיינו שאחרי כל מכות מצרים וקריעת ים סוף שהראו את שליטת ה' בעולם הוא תוקף את עם ישראל ולא ירא מההגנה של ה' על עמו. בזמן שכל שאר האומות פחדו מה' שהתגלה ע"י המופתים כמושל הבלעדי של כל העולם. אבל עמלק לא פחד לתקוף את עם ישראל שנמצא תחת הגנתו של ה'. שמות פרק טו:טו-טז:

אָז נִבְהִלּוּ אֱלֹפֵי אֲדָוֶם אֵילֵי מִזְרָב יִאֲחֲזֻמוּ רָעַד נִמְגּוּ כָּל יִשְׁכֵּי כְנָעַן: תִּפֹּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָהּ וּפָחַד בְּגִדְלָהּ יִרְעֶפֶף יָדָמוּ כָּאֶבֶן עַד יַעֲבֹר עֲמָךְ ה' עַד יַעֲבֹר עִם זֶה קְנִייתָ:

יהושע פרק ב::

וַתֹּאמֶר אֶל הָאֲנָשִׁים יִדְעָתִי כִּי נָתַן ה' לָכֶם אֶת הָאָרֶץ וְכִי נִפְלָה אֵימַתְכֶם עָלֵינוּ וְכִי נִמְגּוּ כָּל יִשְׁכֵּי הָאָרֶץ מִפְּנֵיהֶם:

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דעמלק פ"א:

רבי יוסי בן חלפתא אומר ויבא עמלק שבא בעצה מלמד שכנס כל אומות העולם ואמר להם בואו וסייעוני על ישראל אמרו לו לא נוכל לעמוד כנגדן פרעה שעמד כנגדן טבעו המקום הוא וחילו בים סוף שני וניער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו) והיאך אנו נוכל לעמוד כנגדן אמר להם בואו ואתן לכם עצה מה תעשו אם הם ינצחוני ברחו לכם ואם לאו בואו וסייעוני על ישראל לכך נאמר ויבא עמלק שבא בעצה.

פסיקתא דרב כהנא פ"ג – זכור:

ורבנין אמרין הקירן לפני אומות העולם. א"ר חוניא לאמבטי רותחת שלא היה ברייה יכולה לירד בתוכה ובא בן בליעל אחד וקפץ וירד בתוכה אף על פי שניכווה, אלא הקירה לפני אחרים. כך מן שיצאו ישראל ממצרים נפלה אימתן על כל אומות העולם, אז נבהלו אלופי אדום וגו' תפל עליהם אימתה ופחד (שמות טו: טו - טז), וכיון שבא עמלק וניזדוג להם אף על פי שנטל את שלו מתחת ידיהם, אלא הקירן לפני אומות העולם.

מי שתוקף את עם ישראל הוא כביכול תוקף את ה' בעצמו, כי הוא הא-להים של עם ישראל, וע"י התקיפה הוא מראה שאינו מפחד ממנו. ומי שתוקף את העם של המלך – במלך בעצמו הוא מתגרה.

ועיין עניין זה במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פ"ו:

וברור גאון תהרוס קמין, הרבית להתגאות נגד מי שקם נגדך ומי הם שקמו נגדך הם שקמו נגד בניך.

17 מן העניין להעיר שלדעת הרמב"ם בהלכות מלכים פ"ו ה"ד שעמלק שהשלים וקיבל שבע מצוות בני נוח וכפיפות לעם ישראל – אין משמידים אותו. ואף הראב"ד לא חלק אלא בתנאי ההשלמה. ועיין ברדב"ז וכסף משנה שביארו שבאמת אין כלל מחלוקת בין הרמב"ם להראב"ד. ואף אם נפרש אחרת – ודאי שאין ביניהם מחלוקת אלא בתנאי ההשלמה, ולא בעצם אפשרותה. וכן הרמב"ן בדברים כ"י כתב שאפשר להשלים אף במלחמת מצווה, ופירש את הספרי דלא כרש"י והביא ראיות לשיטתו. ומסתבר שכן הוא אוזן גם ביחס לעמלק. ערוה"ש העתיד הלכות מלכים סע"ה ס"ה כתב שרמב"ם למד את הדין עמלק מהדין של שבעה עממין.

אמנם עיין רש"י דברים כ"י שכתב על סמך הספרי שאין מצווה לקרוא לשלום אלא במלחמת רשות. וכן עיין סמ"ג לאוין מט (אך בעשין קיח משמע שאף הוא סבור כרמב"ם) שביאר שמה שכתוב בגמרא סוטה לה: שאם הכנענים התגיירו מקבלים אותם – היינו דווקא באלו שבחו"ל, אבל אלו שבארץ אין מקבלים אותם.

ועיין בביאור המחלוקת באריכות גדולה בלחם משנה הלכות מלכים ומלחמות פ"ו ה"א.

דהיינו שלדעת הרמב"ם רמב"ן וראב"ד אין מצווה להשמיד את עמלק בכל התנאים אלא רק אם הוא לא נכנע לעם ישראל ואינו מקבל שבע מצוות בני נוח.

18 דברים כה:ז-יט:

זְכוּר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עֲמָלֶק בְּדֶרֶךְ יִזְרְבֶדֶק וַיִּזְנוּ בְּךָ כָּל הַנֶּחֱשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וַאֲתָה עֵיף וְיָגַע וְלֹא יָרָא אֶ-לֹהִים: וְהָיָה בְּהִנֵּית ה' אֶ-לֹהֶיךָ לָךְ מִכָּל אֲיִבֶיךָ מִסָּבִיב בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֶ-לֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחָה אֶת זִכְרָ עֲמָלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח.

אין צורך לבאר שלפי פשוטו של מקרא "ולא ירא" מוסב על עמלק, ולא על ישראל. וכך פירשו רש"י (ע"פ סיפרי) ואבן עזרא.

תהרוס קמִיךְ, תהרוס קמינו אין כתיב כאן אלא תהרוס קמיך מגיד הכתוב שכל מי שקם כנגד ישראל כאלו קם כנגד הקדוש ברוך הוא. וכן הוא אומר אל תשכח קול צורריך שאון קמיך עולה תמיד (תהלים עד כג) [כי הנה אויביך ה' (שם/תהלים/ צב י)] כי הנה אויביך יהמיון (שם/תהלים/ פג ג) מפני מה על עמך יערימו סוד וגו' הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממך אתקוטט (שם/תהלים/ קלט כא) מפני מה תכלית שנאה שנאתים וגו' וכן הוא אומר כי הנוגע בכם נוגע בבבת עיני (זכריה ב יב)

...

וכל מי שעוזר את ישראל כאלו עוזר להב"ה שנאמר אורו מרוז אמר מלאך ה' אורו ארור יושביה כי לא באו לעזרת ה' לעזרת ה' בגבורים (שופטים ה כג)

וזה כל המהות של העמלק – מי שמתקומם כנגד הא-להים על ידי זה שהוא תוקף את עמו אפילו בזמן שיש ניסים גלויים בהנהגת ה' את עמו. ואולי הוא תוקף לא "אל אף הניסים" אלא דווקא בגללם, כדי לאפוקי מאפשרות שעם ישראל נמצא תחת ההשגחה הא-להית. וזו היא המהות של שנאת ישראל הקדמונית - התקוממות כנגד עם שהולך עם ה' בעקביות ללא פשרות ומשום כך פורש משאר האומות. ומהות של עמלק ואנטישמיות היא דומה – שנאה לעם שנאמן לה' ונמצא תחת השגחתו וע"י זה שנאה לעצם רעיון של א-ל אחד וכל יכול. וידוע שחז"ל לא רק פירשו את שם תואר "האגג" של המן כצאצא של אגג מלך עמלק אלא אף הסתכלו על חג הפורים כעל חג מחיית העמלק¹⁹. ואין צורך להסביר שהמן היה אנטישמי קיצוני שניסה ליישם את "הפתרון הסופי". וחז"ל ראו בו אב-טיפוס לאנטישמיים²⁰. חג הפורים הוא חג הנצחון על העמלק שהוא מייצג את ההתנגדות להתגלות הא-להית בעולם.

והנה מצאנו אצל האומות העולם את ההפך הגמור של העמלק – את יתרו. התורה הסמיכה את מעשהו של יתרו לזה של עמלק. שבזמן שעמלק שומע על היותו של עם ישראל בדרך הוא תוקף אותו בזמן שהוא עייף ויגע ועל ידי זה הוא מראה שהוא לא ירא כלל מא-להים שעשה את כל הניסים לעמו. יתרו לעומת זאת כשהוא שומע על יציאת מצרים יוצא לקראת עם ישראל. זה שתי תגובות אפשריות לגילוי הא-להי – לקבלו או למרוד בו. וכמו שהתורה הסמיכה פרשה הראשונה של עמלק לפרשת יתרו. פרשת עמלק – סוף פי"ז של ספר שמות ואילו פרשת יתרו – התחלת פי"ח.

וכן בלעם במשלו הסמיך את יתרו לעמלק. במדבר כד:כ-כא:

וַיֵּרָא אֶת עַמְלֵק וַיֵּשָׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר רֵאשִׁית גֹּוִים עַמְלֵק וְאַחֲרֵיתוֹ עַדִּי אֶבְדִּי: וַיֵּרָא אֶת הַקִּינִי וַיֵּשָׂא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר אֵיתָן מוֹשְׁבֵּךְ וְשֵׁם בְּסָלַע קִנְיָן:

כך גם בזמן ששאל התחיל את ההשמדה של העמלק, אמר לבני הקיני שיסורו מתוך העמלק שמואל א טו:ו:

וַיֹּאמֶר שְׂאוּל אֶל הַקִּינִי לָכוּ סֵרוּ רְדוּ מִתּוֹךְ עַמְלֵקִי פֶּן אֶסְפָּף עִמּוֹ וְאַתָּה עֲשִׂיתָה חֶסֶד עִם כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֲלֹתָם מִמִּצְרַיִם וַיִּסֹּר קִינִי מִתּוֹךְ עַמְלֵק:

ואין זה רק סמיכות גאוגרפית שבגללה הוסמכו הפרשיות של יתרו ועמלק, שרואים מספר שמואל ששתי האומות היו סמוכות זו לזו²¹. אלא התורה באה להנגיד את הענין של עמלק לזו של יתרו, ולהראות שיש ששתי דפוסים של תגובה להתגלות הא-להית. יתרו בא לייצג את בני נוח שקיבלו את שבע מצוות בני נוח ונאמנים לה'. שהם נקראים חסידי אומות העולם, ואף להם יש חלק לעולם הבא²². והוא הדין לגרי צדק, אף שזה רמה יותר גבוהה.

19 עיין למשל מגילה ז.

20 עיין למשל מגילה יג:.

ישנו עם אחד אמר רבא: ליכא דידע לישנא בישא כהמן. אמר ליה: תא ניכלינהו! - אמר ליה: מסתפינא מא-להיו, דלא ליעביד בי כדעבד בקמאי. - אמר ליה: ישנו מן המצות. - אמר ליה: אית בהו רבנן. - אמר ליה: עם אחד הן. שמא תאמר קרחה אני עושה במלכותך - מפורזין הם בין העמים, שמא תאמר אית הנאה מינייהו - מפורד, כפרידה זו שאינה עושה פירות. ושמא תאמר איכא מדינתא מינייהו - תלמוד לומר בכל מדינות מלכותך. ודתייהם שנות מכל עם - דלא אכלי מינן, ולא נסבי מינן, ולא מנסבי לן. ואת דתי המלך אינם עשים - דמפקי לכולא שתא בשה"י פה"י. ולמלך אין שוה להניחם - דאכלו ושתו ומבזו ליה למלכות. ואפילו נופל זכוב בכוסו של אחד מהן - זורקו ושותהו. ואם אדוני המלך נוגע בכוסו של אחד מהן - חובטו בקרקע ואינו שותהו. אם על המלך טוב יכתב לאבדם ועשרת אלפים ככר כסף וגו'.

21 כך פירשו רש"י ורמב"ן על במדבר כד:כא שהזכירם ביחד בגלל קרבתם הגאוגרפית.

22 תוספתא סנהדרין פי"ג ה"ב:

לא היה צורך לבחור בעם ישראל אלא בגלל החטא של אדם הראשון שאז כל האנושות התקלקלה וירדה מהרמה של מלכות ה' וגורשה מלשמש לפניו בגן עדן. ובחירת עם ישראל היה חזרה חלקית למצב הקדמון. ועיין מה שנכתוב על המהות של גן העדן והמשכן. וזה אחד מתפקידים של עם ישראל - להאיר לשאר העולם:
פסחים פז::

ואמר רבי אלעזר: לא הגלה הקדוש ברוך הוא את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים, שנאמר וזרעתיה לי בארץ. כלום אדם זורע סאה - אלא להכניס כמה כורין.

יהי רצון שיתקיים במהרה מה שכתוב שכל האומות יחזרו לתיקונם ויעבדו את ה' יחדיו. ואז כולם יהיו דומים להפכו הגמור של עמלק - ליתרו. ישעיהו יט:כד-כה:

בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה יִשְׂרָאֵל שְׁלִישִׁיָּה לְמִצְרַיִם וְלָאֲשׁוּר בִּרְכָה בִּקְרֵב הָאָרֶץ: אֲשֶׁר בִּרְכוּ ה' צָ-בָאוֹת לֵאמֹר בְּרוּךְ עַמִּי מִצְרַיִם וּמִצְרַיִם יְדֵי אֲשׁוּר וְנִחַלְתִּי יִשְׂרָאֵל:

עיין שם בפירוש הרד"ק והאבן עזרא.

כמובן שלא כולם יקבלו ברצון תחילה את עול מלכות שמים, אבל לבסוף ככלות הכל הקב"ה ימלוך לבדו על כל הארץ. זכריה יד:ט:

וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד:

וגם האומות שלא קיבלו אותו עד אז יקבלו אותו עתה. זכריה יד:טז:

וְהָיָה כָּל הַנוֹתֵר מִכָּל הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלַם וְעָלוּ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְמֶלֶךְ ה' צָבָאוֹת וְלַחֹג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת:

דבר אחר שורש זה נשמה וענף זה הגוף ובני רשעי גוים לא חיינו ולא נידונינו ר' אליעזר אומ' כל גוים אין להם חלק לעולם הבא שנ' ישובו רשעים לשאול' כל גוים שכחי א-להים ישובו רשעים לשאול' אילו רשעי ישראל אמר לו ר' יהושע אילו א' הכת' ישובו רשעים לשאול' כל גוים ושותק הייתי או' כדבריך עכשיו שא' הכתוב שכחי א-להים הא' יש צדיקים באומות שיש להם חלק לעולם הבא:

גמרא סנהדרין קה. מדיוקת מזה שהמשנה מנתה את את בלעם בין אלו שאין להם חלק לעולם הבאה, על כרכך שיש בני האומות העולם שיש להם חלק לעולם הבא. ולכן סתם משנה כרבי יהושע. וכן פסק הרמב"ם הלכות מלכים ומלחמות פ"ח ה"א:

כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן, אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם (ו) [א]לא מחכמיהם.